

Een portret van Kees Trimbos

A.J. Heerma van Voss

Inleiding

Cornelis Johannes Baptist Joseph Trimbos werd op 21 april 1920 in Vught geboren; hij groeide op in Den Bosch, waar hij de St. Canisius fratersschool en het St. Jans Lyceum doorliep (Gymnasium B, 1938). In 1947 werd hij arts, in 1951 zenuwarts. Van 1951 – 1966 was hij directeur van de Katholieke Stichting voor Geestelijke Volksgezondheid in Amsterdam, van 1966 – 1968 hoofd van de afdeling Studie en Documentatie van het Katholiek Nationaal Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg in Utrecht; van 1952 – 1962 had hij bovendien een praktijk als psychiater in deze stad.

Kees Trimbos promoveerde in 1959 tot doctor in de geneeskunde ('Geestelijke gezondheidsleer en geestelijke gezondheidszorg'), werd in 1960 privaat-docent in de sociale psychiatrie en de geestelijke gezondheidszorg in Utrecht en in 1968 hoogleraar in de sociale en preventieve psychiatrie te Rotterdam.

Op 20 april, 4 mei en 18 augustus 1977 interviewde ik hem uitvoerig in zijn werkkamer aan de Rotterdamse universiteit; de aanleiding daarvoor was dat hij, sinds 1 januari 1977, voorzitter van het bestuur van het NCGV was – het Nationaal Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid, waar ik in dat jaar ging werken. Het resultaat verscheen, als autobiografische monoloog, in het Maandblad Geestelijke Volksgezondheid van november 1977: 'Portret van Trimbos'.

Bij herlezing van dat stuk, twaalf jaar later, bleken de passages over het NCGV (en de daarmee toen nog gelieerde NVAGG, Nederlandse Vereniging voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg) totaal verouderd; ik heb ze daarom nu weggelaten. De tussenkoppen werden veranderd.

Bij herlezing van de uitgetypte banden, 73 folio-vellen, vond ik het jammer dat ik niet meer over de psychiatrische inrichting had gevraagd – een onderwerp waar Trimbos na '77 op zeer verschillende manieren bij betrokken bleef: enerzijds het activisme van de moratoriumactie, anderzijds zijn bijna nostalgische inzet voor de bestudering van de historie van de psychiatrie. Jarenlang werkte hij als 'reserve-geneesheer' in het Utrechtse Willem Arntsz Huis, in de

vakantie en de weekends: 'Een echt ouderwets gesticht, dat op het punt stond om afgebroken te worden. Er lagen erg veel dementen in die tijd, en wat uitgebluste schizofrenen – vooral ouwe mensen. Je kon er nauwelijks iets doen, ik had er niet graag de hele week gewerkt; erg deprimerend, ja. Het was gewoon een opberghuis, maar er zat erg goed personeel, oud personeel waar ik veel respect voor had. Het was een levensgevaarlijk gebouw, met uitgeholde planken waar je haast doorheen zakte, van die hele grote zalen met spijlen voor de ramen en van die hoge, gecapitonneerde bedden. Het had iets middeleeuws, iets historisch; dat heeft mij altijd erg geboeid.'

Van persoonlijke interviews hield hij niet echt: 'Ik vind dat ik altijd te veel zeg. Nu ook. Achteraf denk ik altijd: het is privé, wat hebben anderen daar mee nodig?' In de jaren daarna herinnerde hij mij regelmatig aan mijn indiscrete vragen en zijn openhartige antwoorden; hij probeerde dat meestal mildberispensend te laten klinken, maar in zijn ogen zag ik altijd iets anders. Het was een gemeenschappelijke onderneming, en nu een intieme herinnering.

A.J.H.v.V.

Kees Trimbos: 'Wat ik nu in Rotterdam doe is heel ander werk dan op nationaal niveau. Toen had je met het hele land te maken. Je hoorde hier wat, je ging daar heen – het is weliswaar veel oppervlakkiger dan de universiteit, maar het is een boeiend bedrijf: je bent een beetje op de hoogte van wat er in de geestelijke gezondheidszorg in Nederland aan ideeën en aan mensen omgaat. Terwijl je hier bezig bent met een lokale onderwijsinstelling, die probeert per jaar 200 dokters af te leveren; je bent een heel klein radertje in dat geheel. Het is niet eens een plaatselijk gebeuren: de plaatselijke contacten heb ik niet via mijn baan, maar via de PvdA.'

Een soort heimwee is er altijd gebleven. Toen ik wegging uit Utrecht, in 1968, was ik full-time aan een van die bureaus, het katholieke bureau, verbonden; daar heb ik met erg veel plezier heel lang gewerkt. We waren met leuke dingen bezig, vond ik.

Als ik de afgelopen jaren nog wel eens op het Wilhelminapark kwam, dacht ik: wat is hier gebeurd? Het was een beetje kaal allemaal, de jeu was er af. Echt een bureau, een kantoor.

Vroeger was het een gonzend geheel, een zoete inval. Bartels zetelde boven; daar hadden zij hun huiskamer. Er werd ontzettend veel vergaderd: al die centra, en die pastorale toestand – die vergaderden van 's morgens 10 tot 's middags 5, en daarna werd er een glaasje gedronken in de huiskamer. Het was een open huis, eigenlijk.

Als je daar vergaderde, kreeg je tussen de middag niet gewoon een broodje,

maar een zeer verzorgd broodje; dat verzorgde de vrouw van Bartels, die werkte ook gedeeltelijk op dat bureau. En als er ontvangsten of recepties waren, of een persconferentie – die had je daar ook nogal eens –, dan zat dat erg goed in elkaar en werd dat echt goed verzorgd. Ik herinner me dat er wel eens obers van De Witte rondliepen, uit Amersfoort, met glaasjes en hapjes. Het geheel had iets Zuidelijks.

Ik heb Bartels voor het eerst gezien toen ik nog assistent was; 1948, 1949, rond die tijd. Ik zie hem nog binnenkomen – met een tasje, en hij zei: we moeten een psychiater hebben voor MOB's in Hilversum en Amersfoort, is dat niets voor u meneer? Nou, ik had een volle baan, maar alleen zaterdagmiddags kon dan ook wel.

Van huis uit was hij econoom. Hij had in Tilburg in de gezondheidszorgsector gewerkt – hoe weet ik niet, geritseld, zoals vlak na de bevrijding allerlei toestanden waren. Toen is hij, geloof ik, bij de gemeentelijke dienst gekomen, en van daaruit naar de Nationale Federatie Wit Gele Kruis, met speciale opdracht voor de geestelijke gezondheidszorg; De Vreeze was daar toen nog de big boss. Om allerlei persoonlijke redenen ging dat niet zo best tussen Bartels en hem, en toen is Bartels dat katholieke bureau voor geestelijke gezondheidszorg begonnen, los van de kruizen. Dat was ook logisch, omdat een aantal voorzieningen op het gebied van de GGZ die toen ontstonden niet in kruisverband werkten: de Stichting in Amsterdam, waar ik werkte, was zelfstandig, de MOB's en de sociaal-psychiatrische diensten zaten ook maar hier en daar in kruizen. Hij is in zijn eigen huis begonnen, in één kamertje, aan de Prins Hendriklaan in Utrecht. Ja, die maakte er wel wat van. Een groot versierder.

Wat nu de NVAGG is, is eigenlijk bij Bartels begonnen. Voor alle soorten voorzieningen ontstonden in die jaren katholieke, nationale clubs, en die heetten daar allemaal 'centrum'. Dus je had een katholiek centrum voor MOB's, een katholiek centrum voor huwelijksbureaus, een katholiek centrum voor sociaal-psychiatrische diensten enzovoorts; hij was overal secretaris van. Na een paar jaar heeft hij toen dat pand aan het Wilhelminapark kunnen kopen. Er kwam nogal wat geld van wat toen de SUFA heette, nu de Algemene Loterij Nederland, en ook van de KRO – zo is de relatie met de KRO ontstaan.

Ik ben heel lang voorzitter geweest van dat centrum voor katholieke MOB's; verder had ik een soort adviseursfunctie, één dag in de week. Ik ben vaak met Bartels de boer op geweest, daar heb ik de meest prettige herinneringen aan. Dan gingen we de geestelijke gezondheidszorg verkopen in Brabant en Limburg; ook wel in Gelderland, herinner ik me – zelfs dat we in Leeuwarden nog een MOB gesleten hebben. In zo'n plaats werden dan allerlei notabelen bij elkaar geveegd, en dan zeiden wij dat er in Venlo of Roermond of Sittard of Maastricht ook maar eens een MOB moest komen, dat er ook iets aan sociale psychiatrie ge-

daan moest worden. Ik hield vaak de parlevinkies; hij onderhandelde en vertelde ze hoe ze dat financieel moesten opzetten en hoe ze subsidie moesten krijgen.

Bartels verstond de kunst om een heleboel mensen voor de zaak warm te maken. Een unieke man. En hij had altijd de bescheidenheid, of de realiteitszin kun je beter zeggen, om zich inhoudelijk niet op glad ijs te wagen. Over hoge psychiatrie liet hij zich niet uit, al had hij daar misschien wel zijn ideeën over; zelfs in die merkwaardige katholieke emancipatie, waar het hele bureau eigenlijk vooral een rol in speelde, koos hij wel heel duidelijk partij maar waagde hij zich inhoudelijk toch nooit op glad ijs. Het was ook geen groot lezer, helemaal geen studiehoofd. Het was een organisator. Hij had een fijne neus voor mensen waar je wat mee kon doen, waar iets uit zou komen, en voor relaties waar je wat aan zou hebben.

Hij heeft een club om zich heen gekregen die er niet om liegt; de wetenschappelijke adviseurs waren dat – mooie namen had hij er altijd voor. Indrukwekkende lieden, waarvan er helaas al een stel dood zijn. Prof. Oldendorff herinner ik me nog, de socioloog, en prof. Linschoten, en de broer van Geert Ruygers; en er was een heel belangrijke pastorale club, waar onder andere Bekkers en De Vet in zaten, de twee bisschoppen die in die jaren een beetje progressief waren. En Buytendijk natuurlijk, dat was de *grand old man* in het gezelschap.'

Filosofie

'Met Buytendijk heb ik erg lang contact gehad; een hele boeiende man, met zeer uitgesproken ideeën. Het was een echte ouderwetse professor, die met veel égards werd behandeld – die kon je niet zomaar interrumpen. Ik heb ontzettend veel van hem geleerd.

Hij was voorzitter van de Katholieke Centrale Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid, die al lang voor de oorlog bestond. Toen hij emeritus werd, heeft hij zijn bureau een beetje verlegd naar het Wilhelminapark; zo kwam hij eigenlijk in het spel. Daar had hij wat secretariaatshulp, want hij had een geweldige correspondentie met toplui in heel Europa – daar schreef hij ellenlange verhalen aan, over wetenschappelijke toestanden; die generatie deed dat nog.

Het is altijd een beetje een vrijbuiters geweest, Buytendijk. Hij is vanuit streng-gereformeerde kring in die katholieke kring terechtgekomen; hij was fysioloog, maar is toen in Utrecht hoogleraar geworden in de psychologie, nog wel aan de fenomenologische kant. Die hele exacte wetenschappen waar hij ontzettend veel van wist en waar hij zijn naam eigenlijk aan te danken had heeft hij laten vallen, en toen is hij een hele nieuwe carrière begonnen als psycholoog, fenomenoloog, filosoof.

Een doordenker was het. Een man die niet te makkelijk afging op dingen die vanzelfsprekend leken of die altijd zo geweest waren – die daar toch maar weer eens een vraagteken bij zette, zodat je je afvroeg: verrek ja, waarom is dat eigenlijk allemaal zo, waarom doen we dat? Dat ging vooral over bestaansdingen, laat ik het zo maar zeggen: over de omgang van mensen met elkaar, over égards, over mijn eigen vak ook, de psychiatrie. Hij deed altijd graag of hij ook een beetje psychiater was; hij wist er ook wel wat van, maar zijn ervaring was vooral als legerarts geweest, toen hij zijn tijd had uitgezeten op een psychiatrische inrichting.

In die meer kritische geluiden over mijn vak was hij het als ouwe man vaak erg met mij eens, veel meer dan mijn jongere collega's. Dat ging over wat dan tegenwoordig de strijd tegen het medische model heet; hoe wij dat toen noemden weet ik niet meer. Op zijn oude dag heeft hij Freud weer ontzettend bestudeerd, en de Franse stroming daarachter – Lacan, die filosofisch nogal moeilijk is. Daar vertelde hij uitvoerig over, en dat vond ik ontzettend knap. Het was een soort filosofisch geweten, ja. Een denkertje.

Hij had zo zijn vaste week. Hij woonde in Amsterdam, maar dinsdags zat hij bij ons in Utrecht, en dan overnachtte hij bij de dames, op de Kromme Nieuwe Gracht; Marga Klompé was dat, en Wally van Lanschot, en de eerste vrouwelijke staatssecretaris van onderwijs – die woonden daar in een huis. Daar logeerde hij, als grote geleerde, daar kreeg hij te eten en daar werd hij goed verzorgd. Dan ging hij woensdags, weer of geen weer, vissen met collega's – met Frits van Lennep, ook een psycholoog, een beetje fenomenoloog, of met Prick, uit Nijmegen, daar was hij heel dik mee. Donderdags ging hij dan weer terug naar Amsterdam.

Als hij op zijn praatstoel zat, wou hij altijd een auditorium hebben; dat verdeelden we zo'n beetje, omdat het wel eens moeilijk was als je het druk had. En een van onze medewerkers, altijd dezelfde, moest dinsdag altijd de wormen gaan halen, omdat woensdag de visdag van Buytendijk was. Als die eens ziek was, of weg, dan was dat ontzettend lastig, want dan moest iemand anders die wormen gaan kopen en niemand wist precies hoe dat moest.

Buytendijk dronk zelf ook een goed glas mee, als er een borreltje geschonken werd in die huiskamer van Bartels. Ja, hoor. Later één glaasje: hij was erg voorzichtig met zijn gezondheid. Hij is dan ook heel oud geworden.

Bartels is later staatssecretaris van Volksgezondheid geworden. Veldkamp heeft hem eigenlijk de politiek ingehaald; dat was nog een hele moeilijke beslissing voor hem, want hij had wel veel connecties met KVP-mensen, maar was niet zo erg politiek. Een echte politieke carrière heeft hij niet gemaakt – Veldkamp is zo'n dominerende man, dan kan je niet veel uit de voeten als staatssecretaris – , maar hij heeft wel een paar goede dingen gedaan. Die Volksgezondheidsno-

ta van 1966 ligt nu wel in de la, maar het is nog altijd een erg goed stuk waar heel wat mensen toch wel wat uit gepikt hebben, al zeggen ze dat dan niet.

Bartels is nu opperhoofd van een van de grote psychiatrische bundelingen, de Daniël de Brouwer-stichting; hij treedt helemaal niet meer naar buiten. Hij heeft een prachtige boerderij, onder de rook van België, en ik denk dat hij daar zijn vrije tijd liever aan besteedt. Hij heeft zichzelf al waar gemaakt. Ik heb niet veel contact meer met hem, maar bij gelegenheid zien we mekaar nog wel eens. We bellen nog wel.

Vroeger woonden we vijf, zes huizen van elkaar af, aan het Wilhelminapark. Toen hij staatssecretaris was, kwam hij vaak 's avonds nog even uithuilen. Dan hoorde ik het laatste politieke nieuws; dat is ook weer interessant.'

Psychiatrie

'Ik wou dokter worden. Huisarts, denk ik wel. Ik wist wel heel erg dat ik dokter wou worden, want daardoor heb ik de middelbare school kunnen halen, waar ik ontzaglijk de pest aan had. Mijn vader was ingenieur – hij had een betonmaatschappij in Den Bosch, een van de eerste betoningenieurs. Maar ik heb nooit, nooit enige zin gehad om dat vak te gaan doen. In mijn voorfamilie zaten wel artsen: mijn ene overgrootvader was arts, mijn moeder vond het een mooi vak.

Wat bij mij ook een rol gespeeld heeft, in de puberteit, zijn die boeken van Paul de Kruif, die toen erg in waren – 'Bacteriënjagers', die heldenverhalen over hoe de bacteriën ontdekt werden, van de malaria en de gele koorts. Die boeken werden bij ons op school gesmuld, dat weet ik nog wel. Koch, Robert Koch! Hoe hij heldhaftig de tuberkelbacil achterna ging! Dat waren geweldige dokters, vond ik.

Ik geloof dat ook een rol gespeeld heeft dat ik op mijn twaalfde geopereerd ben, aan een liesbreuk. Dat was dus in 1932, toen was het nog een beetje oertijd in de chirurgie; dat heeft ontzettende indruk op me gemaakt. Een huisarts diende de narcose toe, en het duurde ontzettend lang voor ik weg was. Heel primitief – met zo'n kap, met druppeltjes, chloroform, ether. Dat is afschuwelijk. Tijdens die operatie heb ik ook een nachtmerrie gehad, heb ik me later gerealiseerd. Ik bleef lang ontzettend angstig van dit soort dingen, en als je dan later in de psychiatrie terecht komt weet je dat een van de manieren om je angsten te bezweren is om je te identificeren met het angstverwekkende object, de dokter. Dan ben je die angst een stukje kwijt. Ik heb dat bij andere artsen ook wel gezien, dat het een rol speelt.

Bij de bevrijding van Den Bosch, in 1944, ben ik door een granaat geraakt.

Toen heb ik meer dan een jaar in het ziekenhuis gelegen, en daarna nog een half jaar thuis. Ik heb langzaam weer leren krabbelen; een beetje lopen, 's avonds als het donker was – een rare gêne had ik. In 1946 ben ik weer doorgaan met mijn studie in Utrecht. Ik had dus eigenlijk huisarts willen worden, maar door die lichamelijke handicap moest ik iets zoeken dat ik wel kon. Toen dacht ik: ik word huidarts, dan kan ik op mijn stoel blijven zitten. Ik heb ook getracht daar een plaats te krijgen, maar die was er niet, of ze wouen me niet, ik weet niet.

Ik had toen zelf al gemerkt dat ik erg veel belangstelling voor psychiatrie had; dat was het enige dat ik las in het Tijdschrift voor Geneeskunde. Ik werd me dat pas langzaam bewust, omdat ik het eigenlijk een veel te moeilijk vak vond. Als Rümke daar college over gaf, dacht ik: jeetje, wat een geleerde man – filosofie erbij, literatuur erbij, dan wordt zo'n vak heel iets anders dan bij al die recht-toe-recht-aan chemische jongens.

Bovendien repeteerde ik, toen ik mijn doctoraal al had, psychiatrie voor lagerejaars-studenten; daar verdiende ik zo'n beetje de kost mee, en dat ging mij erg goed af: de klandizie was goed en de resultaten ook.

Door die twee dingen bij elkaar – dat ik merkte dat ik er erg veel over las, en dat dat repeteren mij wel afging – ben ik naar die kliniek gestapt. Daar had ik helemaal geen relaties mee; Rümke had me één keer examen afgenomen, kende me nauwelijks. Hij zei: komt u maar hier, dan zullen we wel zien. Zo was het gekomen 'dus.'

Geestelijke volksgezondheid

'Bij de Katholieke Stichting voor Geestelijke Volksgezondheid in Amsterdam ben ik in 1951 directeur geworden. Die was niks, toen ik daar kwam. Met mij tegelijk kwam er ook een stichting, en een bestuur – ik werd directeur van twee of drie mensen. Toen ik wegging, in 1966, was het een grote tent.

Rector Hupperetz was eigenlijk de grote motor; die haalde het hele bestuur bij elkaar en had heel interessante verhalen. Hij was kapelaan geweest in Zuid, en daar zaten de big bosses; wij hadden een hoge c & A-man als voorzitter, en dat was erg handig als er een tekort was, dan kon het c & A-fonds daar nog wel eens wat aan doen. Het was allemaal noodlijdend in die vijftiger jaren – afschuwelijk als ik daaraan terugdenk. Daar ging een hoop tijd in zitten.

Er was geen geld, er waren geen regels, geen subsidievoorwaarden, eigenlijk niks, en alles wat je wou moest je per hapje waar maken. Het algemene мов was al uit de dertiger jaren, maar die hadden het voordeel dat Querido in het bestuur zat, en dat die wel wat wist te versieren. De protestantse stichting, van

Dercksen, is in de veertiger jaren ontstaan – toen ik in Amsterdam kwam was dat gevecht in de gemeente al helemaal klaar, dus wij konden wel een beetje op de ervaring van Dercksen steunen. Aan de andere kant zaten we, net als hij, in grote moeilijkheden: je kon moeilijk mensen krijgen. De psychiatrisch sociaal werksters, eigenlijk de fulltimers op een MOB, werden toen nog uit het Praeventiefonds betaald.

Het was geen echte psychiatrie, die stichting, omdat er een heleboel andere mensen in werkten. Dat heeft voor mij juist het aantrekkelijke uitgemaakt. Met die sterk medische psychiatrie heb ik altijd moeite gehad – ik heb het grootste deel van mijn beroepstijd met andere mensen gewerkt.

De psychiatrie die ik in mijn opleiding geleerd had, heb ik helemaal moeten afleren, of liever gezegd: daar had ik niet veel aan. Wat moet je met psychiatrie als je uit moet maken of een kind waarvan de ouders gescheiden zijn naar de vader of naar de moeder moet, of naar een voogdij-internaat? Nooit naar een internaat, vonden wij toen, en dat was toch wel nieuw.

We hebben in die tijd ook nogal de trom geroerd over de ongehuwde moeders; abortus was toen nog zo'n groot taboe dat het niet gebeurde. Vooral in de katholieke kring was de policy om moeder en kind bij elkaar te laten. Wij gingen op het belang van het kind staan – je moet kiezen, en wij kozen dus voor dat kind. Ik vond dat de band des bloeds flauwekul was en dat de psychische band veel belangrijker was – Bowlby had daar toen al beroemde dingen over geschreven –, maar dat gaf in katholieke kring ontzettende heibel, waar je nu om lacht. We hebben daar nog een dik boek over geschreven, 'De ongehuwde moeder en haar kind' – dat is nu allemaal passé, maar dat was toen erg belangrijk. Toch zat dat meer sociale dan medisch-therapeutische standpunt er eigenlijk al helemaal in.

Vanuit ervaringen met het MOB en het huwelijksbureau hebben we toen ook gedacht: we moeten gaan voorlichten – wat zitten we hier allemaal dicht te plakken, daar moeten we veel eerder mee beginnen. Toen hebben we reeksen cursussen gedaan, over de hele stad, met een aparte vrijwilligersclub: Huwelijkschool heette dat; we hebben zelfs nog subsidie van het rijk gekregen. Aanvankelijk waren het verloofdenscursussen – later jonggehuwendencursussen, geboorteregeling. Bij die verloofdenscursussen merkten we dat het eigenlijk allemaal al veel te ver was, die mensen zaten toch aan elkaar vast, dus daarna hebben we weer jongerencursussen gedaan – om ze in te leiden in die man-vrouwtoestanden, waar dan ook wel wat seks bij kwam, maar het ging ons altijd om die relationele aspecten. Dat heeft jaren gebloeid.'

RIAGG

'Als je naar die hele periode vanaf 1951 kijkt, is het GGZ-netwerk enorm uitgebreid, en enorm geprofessionaliseerd. Die teneur zit er heel duidelijk in: van jaar tot jaar werden er meer eisen gesteld aan medewerkers, en naarmate er meer subsidierichtlijnen kwamen werd heel gedetailleerd op papier gezet wat voor mensen subsidiabel waren.

Toch is de geestelijke gezondheidszorg nog steeds geen begrip dat leeft bij de mensen. Dat was een van de redenen waarom wij in de vijftiger jaren met die RIAGG-ideeën, of RIGG-ideeën, gekomen zijn – dat gezicht naar buiten toe was het eerste argument om al die losse dingen bij elkaar te poten. De MOB's hebben altijd een wat elitaire, exclusieve opzet gehad, en van de IMP's kan je hetzelfde zeggen; alleen voor de SPD's ligt dat anders, omdat die een veel duidelijker omschreven taak hebben: zeker in de grote steden lopen alle opnames via de SPD.

Het populariseren van de geestelijke gezondheidszorg is eigenlijk nooit gelukt, als je het over de voorzieningen hebt. Dat is natuurlijk iets anders dan het idéé – het idee kent iedereen nu wel, dat wordt te pas en te onpas gebruikt: iedereen die iets niet wil, politiek, zegt dat het slecht is voor de geestelijke gezondheid. Als je dan dieper vraagt, wat bedoel je nou met dat argument, is het meestal een heel vaag geheel: gelukkig zijn, ontplooiën, niet rot, niet akelig, dat soort dingen.

Het risico dat de geestelijke gezondheidsbeweging een soort morele herbewapening wordt zit er nog steeds in: het opheffen van het waarschuwend vinger-tje. Ik ben daar zelf ook niet helemaal schoon in geweest, op dat seksterrein, en ik denk dat het voor de preventiejongens van tegenwoordig ook een gevaar is – dat de verleiding ontzettend groot is om vanuit je eigen waardenwereld je morele vingertje omhoog te steken. Dat lees je dan ook: 'U dient dit of dat', 'U moet zus of zo', 'Men diene wel . . .' – die dwingende, moraliserende neiging. Ik geloof dat dat een aantal mensen ook huiverig maakt.

Die specialisering en professionalisering in de GGZ gaat door. Ik vind dat een goeie ontwikkeling. Vroeger niet – dat is een van de dingen waar ik erg in veranderd ben. Ik heb zelf vijftien jaar een MOB geleid, wat ontzettend boeiend en interessant werk is, maar wat op het totaal van de volksgezondheid toch geen enkele impact heeft – dat is zo'n klein percentage kinderen die uitvoerig geholpen worden, door veel dure mensen: psychiater, psychologen, maatschappelijk werker, kinderarts . . . Ik dacht altijd: achter één kind dat hier komt, staan honderd precies dezelfde kinderen die hier toevallig niet komen.

Ik geloof dat het een foute ontwikkeling is om te proberen om die MOB's zo uit te breiden dat je die andere honderd ook gaat vangen. Dat ben ik eigenlijk meer gaan zien vanuit zo'n landelijk perspectief; als je in zo'n klein bureautje

zit dan zie je dat niet, dan werk je je het apelazer om die wachtlijsten zo kort mogelijk te houden. En wij werkten toch ook in die *splendid isolation*-sfeer, wat je krijgt als je een goeie opleiding gehad hebt: laat het nou maar aan ons over, wij weten het wel, en jullie weten er eigenlijk niet zo erg veel van, huisarts en maatschappelijk werker.

Nu sta ik op het standpunt: het is primair jullie werk – wat je van ons kunt vragen is niet om het over te nemen, maar om je te helpen. Zo'n *МОВ* zal moeten blijven bestaan als haard van training, studie en ervaring. Want we gaan nu toch meer de kant op dat de *GGZ*-instellingen haarden zijn – bolwerken van gespecialiseerde mensen, die niet direct in de eerste lijn werken maar die uitzwermen, en via consultatie en dergelijke de minder geschoolde echelons helpen. Je moet niet de illusie hebben dat je een gespecialiseerd *GGZ*-net over heel Nederland spreidt.'

Katholicisme

'Ik heb een uitgesproken roomse jeugd gehad, met alles erop en eraan. Iedere morgen, voor school, naar de kerk. Niet streng – mijn ouders waren allebei Brabanders, die hadden niet zo'n strenge levensstijl. Het waren wel diepgelovige, devote mensen.

Fratersschool, katholieke middelbare school, katholieke verkenneren, katholieke studentenbeweging – een zeer katholieke opvoeding. Ik ben aan de voet van de Sint Jan opgegroeid: daar ben ik op de lagere en op de middelbare school geweest, dus het carillon heb ik altijd, om het kwartier, gehoord. Heel mijn jeugd. Tussen de middag wandelden we daar, als we onze boterham opaten, en dan ging je even naar de Maria-kerk, dat hoorde zo bij de devotie. Ik ben dagelijks in die kerk geweest.

Na de middelbare school ben ik eigenlijk pas goed gaan leven; die school was erg streng, afschuwelijk. Er zaten veel Vlamingen als leraren, die gevlucht waren na de eerste wereldoorlog, en dat was toch heel apart volk – rechtzinnige, fascistoïde figuren, die je je leven vergalden. We hadden er een voor Latijn. Later voor Grieks, en Duits.

Voor de oorlog had ik totaal geen belangstelling voor politiek. Toen ik een jaar of 16, 17 was ben ik met een schoolvriend wel eens naar die Wouter Lutkie geweest; dat was een ongehoorzame priester, die sterk in opspraak was in het bisdom. Hij was nogal weg van het fascisme in Italië. Ik herinner me een grote kamer, in een soort buitengoed – hij had een rijke beschermer –, waar alle kranten van Nederland lagen, en veel boeken, en een geweldige foto van Mussolini aan de muur. Dat imponeerde me nogal; ik denk dat ik het als puber leuk

vond om naar iemand toe te gaan waarvan je wist dat de ouderen dat niet zo best vonden. Een soort zelfstandigheidsdrang.

Ik heb ook een paar keer, als student, zo'n Vlaams zangfestival meegemaakt, op de markt in Brugge. In 1938, 1939. Dat vond ik een zeer indrukwekkende manifestatie, maar achteraf was het ook weer zo'n enigszins fascistoïde geheel. Daar waren Nederlanders, en van die echte ras-Vlamingen, en Zuidafrikanen – politiek gebeurde er niets, er werd alleen maar gezongen: al die ouwe Vlaamse en Nederlandse liederen.

Achteraf geloof ik zeker dat er toen een samenhang was tussen het katholicisme en het fascisme. Die fascistoïde neigingen waren toch vrij duidelijk, ook na de oorlog nog. Het hangt misschien samen met de sterke hiërarchie – het hiërarchisch denken, het gezag aanvaarden, het je ondergeschikt maken – die in die katholieke cultuur zat.

Het Nederlandse katholicisme van het ogenblik is niet meer te vergelijken met dat van vroeger; het heeft daar veel minder last mee. Ik geloof dat de gezagsdragers zich ook veel minder autoritair opstellen dan vroeger, behalve dan misschien zo'n man in Limburg.'

Seksellende

'Mijn grote bezwaar tegen het katholicisme is de intolerantie, de absoluteheid; ik ben non-absoluut geworden. Dat kwam vooral door mijn werk – daar ben ik eigenlijk pas goed geconfronteerd met de onhoudbare opvattingen van de kerk; je zag een heleboel mensen die zo ver waren dat ze naar de psychiater moesten.

Die oude voortplantingsmoraal moest je daarbij kwijt; die klopte helemaal niet met wat er zich in de psychiatrie en de psychologie aan het ontwikkelen was. Het hele Freudiaanse denken, wat toch een enorme bevrijding geweest is, was in katholieke kring lang volledig verboden – dat was heidense rotzooi.

Ik ben een typische agnost geworden. Ik voel me daar zeer wel bij. Ik hoef me niet meer druk te maken over wat er na mijn dood met mijn ziel en mijn lichaam gebeurt. Dat is een zorg minder.

Zoiets groeit langzamerhand; ik zou geen datum kunnen noemen. In de jaren zestig, ja. Maar het is geen plotselinge toestand, of een geweldige woede, het is een mozaïek dat zich invult – een ontwikkeling in je denken over de mens, en over je eigen bestaan. Teilhard heeft een rol gespeeld, maar waarschijnlijk net andersom dan die man bedoeld heeft. Die kosmogeenese zie ik wel, die evolutie in de wereld, maar ik zie helemaal niet meer dat mensen zulke belangrijke dingen zijn dat ze eeuwig moeten bestaan – dat soort ideeën, dat menselijk triomfale dat je in de katholieke godsdienst ziet, nee, dat stoot mij af.

Op een gegeven moment kwam er ook een groot vraagteken achter het geloof in een persoonlijke God. Ik heb ook lang geloofd dat het in ieder geval een sóort persoon was, maar dan ga je andere dingen zien. Dan kom je op die hele projectiestudie van Han Fortmann, en dan zie je dat het hele idee van 'God de vader' een analoog gebruik van een menselijke situatie is, die je makkelijk kunt projecteren. Dan denk je: dat hele vaderidee is eigenlijk een projectie, ik heb helemaal geen zin om dat te projecteren, waar is dat voor nodig? Dan gaan er weer stukken uit.

In Utrecht had ik een eigen psychiatrische, psychotherapeutische praktijk; twee dagen per week, en 's avonds. Dat was nogal een katholieke praktijk, met erg veel paters en nonnen, seminaristen en fraters – die allemaal met problemen zaten, dat begon in die jaren al. Het is pas daarna allemaal uitgebarsten, maar in de vijftiger jaren zater er al heel wat in de knel.

Het was vooral seksellende. Ik heb hele volksstammen gezien die door die regels van wat mag en wat niet mag erg in de knoop zaten, en scheefgegroeid waren. Bij de celibatairen zag je in een verdicht geheel wat je bij gewone katholieke mensen ook heel vaak zag: het ervaren van seksuele wensen, en het ook wel praktiseren van seksualiteit, maar altijd met die druk van het schuldgevoel er achter – dat het eigenlijk niet deugde. Dat kon je dan wel biechten, dat was een prachtige oplossing, maar het hield toch altijd iets van het niet-goed zijn, van je tekort.

In het begin waren het veel meer die gedachten, later zaten de mensen met relaties, met vriendinnen. Ik herinner me er nog een die daar een kind bij gemaakt had, die kwam voor een abortus; dat was nog in mijn erg katholieke tijd, toen heb ik een hele preek tegen hem gehouden, dat hij bij mij volledig aan het verkeerde adres was.

Er waren seksueel zeer gestoorde mensen bij. Dwang-masturbanten, die zich zestig of honderd keer per dag probeerden af te trekken – een soort dwanghandeling, verkrampde seksualiteit, dat heeft een ontzettende indruk op me gemaakt. Een hele aardige man, herinner ik me, een beschouwende pater, die in zo'n stil klooster zat.

Ik heb lang gegolden als een van de weinige katholieke psychiaters, vandaar dat ik het erg druk had met dit soort dingen. Ik heb geloof ik wel alle congregaties en ordes gehad – tot aan Benedictijnen toe, die er nooit uit mochten, waarmee de problematiek . . . om te rillen. Ik heb nooit moeilijkheden gehad. Ik heb altijd gezegd: ik kan weinig voor je doen als ik niet weet wat de baas ervan vindt, en op enkele uitzonderingen na heb ik altijd wel gehoor gevonden bij hun bazen als zo'n vent er eens een tijdje uit moest.

Ik heb altijd geprobeerd om erg voorzichtig te zijn; ik geloof niet in er eens flink tegenaan schoppen – dan kweek je alleen maar weerstanden. Bovendien hoorde ik toch nog echt bij de club; wel bij een vleugel, maar toch bij de club.'

'Gehuwd en ongehuwd'

'De KRO kwam met het verzoek of wij vanuit die geestelijke gezondheidszorg ook niet eens wat konden doen. Toen heeft eerst De Smet, die voorzitter was, drie of vier praatjes gehouden daarna heeft Linschoten een serietje gedaan, en toen was ik aan de beurt; ik koos als onderwerp waar we in Amsterdam mee bezig waren, die huwelijksschool – 'Gehuwd en ongehuwd'. Dat sloeg wel aan. Zo is van het een het ander gekomen.

Het was in 1960, 1962; de radio heb ik twee seizoenen gedaan, daarna één jaar televisie. De radiopraatjes werden opgenomen in de KRO-studio, meestal twee of drie achter elkaar. Ik vond het leuk; ik heb altijd graag dingen gedaan die buiten mijn vak lagen – ik ben ook niet zo'n echte psychiater, meer randpsychiater. De technicus achter het raam kende je op den duur; die had ook wel commentaar, of hij zei: 'Stop! Dat mag niet'. Dat herinner ik me nog goed. Ik maakte toen reclame, ik had een zin over een c & aatje of zoiets.

Ik heb alleen een paar keer een conflict met Van Doorn gehad toen het al op de televisie was. Bij de radio was er op wonderlijke wijze totaal geen voorconsuur – in het begin hadden ze helemaal niet door dat er veel naar geluisterd werd. Langzamerhand merkten ze dat er nogal wat respons op kwam, het tweede jaar heb ik ook twee keer zoveel zendtijd gekregen; toen vertelde ik van tevoren zo'n klein beetje wat ik dat jaar ging doen. Het was altijd heel plezierig.

Als je dat boekje nu leest, 'Gehuwd & ongehuwd', dan kun je lachen: mijn opvattingen zijn heel duidelijk veranderd, en er zitten nogal wat voorzichtige toeren in, waarbij je tussen de regels moet lezen – of je voordat je met elkaar trouwde nu wel of niet met elkaar naar bed mocht, bijvoorbeeld. Maar er kwam een enorme hoeveelheid post, duizenden en duizenden brieven. Omdat we vanuit Utrecht nogal een goed overzicht hadden van wat er in het land aan hulpmogelijkheden was, heb ik getracht zo goed mogelijk te verwijzen.

Het is zo'n geweldige hoeveelheid geweest, en zo uiteenlopend . . . Veel over geboortenregeling natuurlijk, en erg veel ontboezemingen van mensen die het beroerd hadden gehad in hun huwelijk, in hun seks. Wat me toen goed duidelijk is geworden, ofschoon ik het al vermoedde, is dat al die waarschuwingen die vanuit de kerken altijd tegen de seks gehouden zijn, als gevaarlijk, en uit de hand lopend – dat het in feite juist omgekeerd is. Veel meer mensen hebben een minus-seksualiteit dan een plus-seksualiteit. Uit de band springen, zedeloosheid en seksuele perversies is allemaal flauwekul – veel meer mensen tobben met impotentie of geen zin erin hebben en dat soort dingen, dan die paar die meneer Van Agt opvallen omdat ze naar seksbioscoopjes gaan. En ook dat zijn nog gefrustreerde mensen, die geen andere uitweg hebben dan eens naar zo'n bioscoopje te gaan.

Er waren vooral ontzettend veel vrouwen die nooit bevredigd werden. Dat zag je op den duur: dat vrouwen gewoon naar een spreekuur durfden te komen met de klacht dat ze niet bevredigd werden. Dat was voor de zestiger jaren ondenkbaar, dat een vrouw daarvoor naar een dokter ging!

Seksualiteit is wat opener geworden – het is een thema geworden dat gewoon bespreekbaar is, en dat is al heel wat. Toch ben ik het met Van Ussel eens dat je niet moet overschatten wat er in de zestiger jaren gebeurd is. De geboortenregeling is zonder meer veel veranderd, dat zie je gewoon aan de geboortecijfers, maar of het seksuele geluk is toegenomen, dat weet ik niet. Er zijn wel harmonische seks-relaties, misschien meer dan vroeger, maar gemeengoed zijn ze zeker niet. Wat dat betreft is er misschien toch niet zo heel veel veranderd.'

Ziekenhuis

'Die ziekenhuisperiode na de oorlog heeft geweldige invloed op me gehad, en een goeie geloof ik wel, voor het vak tenminste. De laatste vier, vijf jaar zie ik weer veel zware en stervende patiënten, en ik heb altijd het gevoel dat ik ietsje makkelijker aanvoel waar die mensen behoefte aan hebben.

Ik heb bijna anderhalf jaar in het Binnenziekenhuis in Eindhoven gelegen; ik had er een apart soort infectie bij, die je vaker hebt bij granaatwonden – een anaërobe infectie, van bacteriën die zonder zuurstof kunnen leven, die zelf hun gas maken. Gasangreen, heet dat. Dat gevaar was pas na een half jaar weg, toen er stiekem wat penicilline binnengesmokkeld werd. Maandenlang was ik eigenlijk opgegeven. Maar taai, blijkbaar.

Er gebeurde verder niks. Ik lag daar te liggen. Eerst in een zaaltje en toen, verreweg het grootste gedeelte, hebben wij samen, mijn huidige vrouw en ik, in een kamer gebivakkeerd. Er stonden twee bedden, dus zij pitte 's nachts in dat andere bed. Dat kon toen, in een katholiek ziekenhuis – zo in de sfeer van 'het kan toch iedere dag aflopen'.

Mijn vrouw zit ook in het vak, en daar heb ik mijn leven eigenlijk aan te danken, want die heeft mij psychisch en vooral verpleegkundig ontzettend geholpen in die tijd. Dag en nacht was zij er bij. Totdat er een nieuwe rector kwam: toen moest ze ergens in de stad gaan wonen, omdat wij niet voor de kerk getrouwd waren. We waren wel in 1943 voor de wet getrouwd – vanwege de bonnen, en omdat we dachten dat je dan minder gauw naar Duitsland hoefde – , maar dat stelde in onze kring niks voor.

Het gebeurde bij de bevrijding, in oktober 1944; die granaat was Duitse bestoking van Den Bosch, waar de geallieerden de dag daarvoor ingetrokken waren. Ze konden niet in dat stuk bij ons komen – wij woonden aan de Vughterweg

– , omdat die brug, die de enige verbinding met het Zuiden was, de lucht in was gegaan. Ze zaten net aan de overkant, bij Chalet Royal, en wij gingen 's morgens met wat andere jongens uit de buurt kijken, en roepen. Die brug was dus weg – je zag de Dommel daar stromen, dat zie ik ook nog heel goed voor me. Toen werd er geschoten, uit het Westen, de kant van Drunen, maar er werd wel meer geschoten.

Toen vielen er een paar granaten; een van die granaten heb ik ook zien springen, op de glooiing van de Dommel. Daar raakte één scherfje mij van. Ik had mijn hand in mijn zak, dus dat scherfje ging er hier, bij de heup, in, en daar er uit, en ik donderde dus op de grond. De rest nam schielijks de benen, wat ik achteraf wel begrijp maar wat ik toen erg kwalijk vond. Toen ben ik nog naar de reling gekropen – er was zo'n brede, betonnen reling – en daar ben ik achter gaan liggen. Nou, daar hebben ze me later opgehaald met een deur van ons huis.

We hadden schuin tegenover ons een psychiater wonen, die heeft de eerste hulp verleend. Die goeie man wist ook weinig te zeggen; kleren afknippen was de allereerste zaak. Eén grote bloedbende was het. Maar door de shock had ik geen pijn, dat kwam allemaal later pas.

In het gekkenhuis, Voorburg, heeft de rector mij bediend; dat weet ik nog maar vagelijk, want toen was ik al half bewusteloos. Ik weet nog dat hij tegen mij zei – hij was een vriend van mijn ouders, dus hij kende mij – : ik zal een briefje meegeven waarop staat dat je bediend bent. Misschien mag dat niet twee keer voor je dood, weet ik veel – dat detail herinner ik me in ieder geval nog.

Een paar maanden later, in het ziekenhuis, ben ik nog eens bediend. Toen dachten ze ook: morgen is het afgelopen. Dat dacht ik zelf ook, trouwens. En dat is ook wel weer goed om meegemaakt te hebben, nu ik met die andere mensen die doodgaan te maken heb, aan de andere kant van het bed. Ik wilde zelf ook dat het afgelopen was, dat herinner ik me heel goed, dus ik kan me heel goed indenken dat patiënten dat zeggen. Je raakt helemaal murw als je maandenlang ontzettende pijn hebt – zo'n dazige, wolkerige tijd, met een hele hoge temp, veel pijn, broodmager . . . ja, ik wou dood, ik zag het niet meer zitten.

De rol van zo'n relatie, dat is ook uiterst leerzaam: als ik daar alleen gelegen had, had ik het zeker niet gehaald. Niet doordat ik slechtere medisch-verpleegkundige zorg had gehad, maar doordat je relationeel veel eenzamer bent en de zaak veel makkelijker laat glippen. Ik ben er van overtuigd dat die factor een grote rol speelt, ook in crisissituaties van zuiver lichamelijke aard. Levenswil heet het dan, of weet ik wat voor kreten.

Als ieder klein dingetje van je opgevangen wordt, en je weet dat er iemand is die ontzettend graag wil dat je er blijft – dat speelt een grote rol.

Het is voor haar ontzettend geweest. Ze heeft het veel bewuster meegemaakt dan ik.

gehad, ook wel eens makkelijk, maar het antwoord was zeker ja. Uitgesproken ja. Maar mooi hè: toen zat ik toch al in het vak, toen werkte ik al met andere mensen – ik had het waarschijnlijk andere mensen ook wel eens gevraagd.

Na driekwart jaar ging Van der Hoop dood, en toen geloofde ik die analyse verder wel. Maar ik vond het zeer, zeer boeiend.

Ik ben te kort geweest om een diepe gang door mijn onderbewustzijn te maken. Later had ik daar ook niet meer zo'n behoefte aan, omdat ik veel meer belangstelling kreeg voor sociale psychiatrie, dus voor macro-dingen, meer dan voor intra-dingen; dat heb ik nog. Maar de psychoanalyse is nog steeds onmisbaar, dacht ik, in de huidige psychiatrie, al zet ik er wel zeer veel vraagtekens achter.'

Kanker

'Toen ik naar Rotterdam kwam, ben ik weer in mijn vak gedoken; ik was toen al bezig met die crisistheorie van Caplan. Dat vind ik nog steeds een heel interessante theorie. Hij gaat er, om het heel kort te zeggen, van uit dat je, als je in de loop van je leven crisissen slecht verwerkt, dichterbij het gek-worden zit; als je een crisis goed verwerkt word je rijper, als je hem niet goed verwerkt beland je op den duur in een depressie, in psychoses. In mijn opleiding had ik altijd geleerd dat dat kul was, dat soort redeneringen: schizofrenie is een ziekte – we weten wel niet waar het zit, maar het is een ziekte, verder geen flauwekul.

Ik ben toen op zoek gegaan naar een crisispopulatie, en toen ben ik terechtgekomen in de Daniel den Hoed-kliniek. Daar zijn alle patiënten in een crisis; het is de 'mooiste' crisispopulatie die je hebben kunt. Zo ben ik eigenlijk in die psychosociale oncologie gerold; stervensbegeleiding is daarvan naar buiten het meest spectaculair, maar het is maar een heel klein stukje. Het gaat om de psychosociale aspecten van het kankerlijden, in allerlei opzichten.

Je zou het een soort geestelijke gezondheidszorg voor 'echte' patiënten kunnen noemen; met echte patiënten bedoel ik lichamelijke patiënten. Bij kanker hoef je nooit te twifelen of het nu psychosomatisch is of echt – het is honderd procent echt, want ze gaan er aan dood ook, de meesten, dus een echtere ziekte kun je je niet voorstellen. Dat is een zeer verwaarloosde groep, waar de doorsnee-GGZ zich niet mee bemoeit. Het is bijvoorbeeld erg moeilijk om kankerpatiënten met huwelijksproblemen, wat ik hier nu meemaak, op een bureau voor levens- en gezinsmoeilijkheden te krijgen. Dat vindt men eng.

Die kliniek is deprimerend, ja. Zeker. Er zit nooit iets echt leuks bij, alleen maar half-leuke dingen. Het leuke is de geweldige inspanning van de zeer grote, zeer gespecialiseerde medische staf; dat zijn zonder uitzondering zeer gemoti-

veerde mensen, die telkens weer met het nieuwste van het nieuwste . . . die strijd tegen de kanker is echter een *strijd* hè, daar zit het strijdelement echt in. Dat heeft natuurlijk ook zijn tegenkant: het niet af kunnen laten om weer te gaan therapieën, mensen die binnen afzienbare tijd dood gaan nog een geweldige chemische kuur geven om – ja, waarom? Om hun leven een paar weken langer te rekken, maar dan onder afschuwelijke omstandigheden: helemaal vergiftigd, kotsen, haaruitval . . . tja.

Het is een plaats waar je nadenkend van wordt, ja. Of eigenlijk: het is een plaats waar je heengaat als je nadenkend geworden bent. Je kiest het ook een stuk. Ik denk dat ik er als jonge arts veel minder belangstelling voor had gehad dan nu, nu ik over de top ben. Het kan nog lang duren en het kan nog kort duren, maar ik geloof wel dat dat aspect van doodgaan een rol speelt.

Wat mij ook zeer boeit is hoe mensen die fatale ontdekking dat ze een levensbedreigende ziekte hebben, verwerken – wat ze daarmee doen. Dat is gewoon mijn oude psychiatrische belangstelling, voor een groot stuk.

Waar ik mee bezig ben, dat gaat veel verder dan de Daniël den Hoed-kliniek: ik geloof dat het hoog tijd wordt dat we wat meer aandacht gaan besteden aan zieke mensen. Aan echte zieke mensen. Het is voor mij een schok geweest toen ik daar voor het eerst kwam. Ik was in geen tijden in ziekenhuizen geweest, behalve als bezoeker, en ik was toch geïmponeerd door de ontmenselijking van dat hele bedrijf – hoe het hele instituut 'medische zorg' tot technisch handelen verworden is. Dat is eigenlijk afschuwelijk.

Ik ben al vele jaren aan het knokken tegen dat idee 'geestesziek' en alles wat er aan vast zit: die ver-medisering van mensen met deviant gedrag. Wat ik in mijn vak ziek zou moeten noemen, geestesziek, dat vind ik niet zo echt ziek; dat zijn mensen met *problems of living*, zoals Szasz dat noemt – levensmoeilijkheden. Echte zieke mensen vind ik dus de lichamelijke zieken. Die zijn helemaal overgeleverd aan een medisch systeem; psychisch zieken gelukkig ook nog aan een heel ander.'

Faculteit

'Een van de motieven waarom ik hier aan de faculteit wou komen was dat je een instituut kon maken waar echt onderzoek zou gebeuren. Ik had een beetje de pest gekregen aan de kretologie waarmee ik ontzettend veel in de publiciteit was. Altijd moest je wel ergens iets over zeggen; dat doe je dan heel braaf, naar beste eer en geweten, maar het berustte vaak op niet veel meer dan de ervaring die je zelf had of op gegevens die van over de grenzen kwamen. Daar zat het katholieke bureau een beetje mee vast.

Nou, dat heb ik dan hier gepoogd, maar daar heb ik mij zeer op verkeken. Onderzoek zoals hier gebeurt duurt ontzettend lang, en het zijn hele kleine stukjes; academisch kan het erg nuttig en nodig zijn, maar op korte termijn heeft de geestelijke gezondheidszorg er eigenlijk niks aan. Het is noodzakelijk, maar niet bevredigend. Ik had moeten weten dat je van onderzoek ook niet alles kunt verwachten.

Toen ik hier kwam, was er helemaal geen sociaal-wetenschappelijk stuk in de hele opleiding van basisartsen. Dat is er nog niet, maar daar zit ik nu negen jaar tegen aan te hengsten, tot vannacht aan toe – weer een heel rapport geschreven. Dat zou je vechten kunnen noemen, maar dat is niet spectaculair vechten; dat is het lang doordouwen van iets waarvan een heleboel mensen toch wel inzien dat het moet, behalve misschien een machthebbende groep.

Ik ben altijd bezig. Met veel plezier. Ik ben erg nieuwsgierig – ontzettend benieuwd naar alles wat mensen denken over dingen waar ik zelf mee bezig ben. Dat is nogal een ziekelijke nieuwsgierigheid. Zulke stapels . . . Ik lees ontzettend veel. Ik heb een geweldige bibliotheek, en ik kan wel zeggen dat ik alles gelezen heb wat daar staat – niet van A tot Z, maar ik weet waar het staat en waarom ik het er uithaal. Dat is altijd zo geweest. In het begin van de vijftiger jaren heb ik veel katholica gekocht, theologie, moraalboeken, omdat ik echt eens wat meer wou weten van hoe dat nu in elkaar zat. Maar die staan nu allemaal onder het stof, dat boeit me niet zo erg meer.

Ik kan er niet over klagen dat dingen vaak mislukt zijn; misschien hou je op met dingen waarvan je ziet dat ze niet lukken. Dat een beetje ontwikkelen van die voorzieningen in de zuidelijke provincies, in de tijd van het katholieke bureau, dat ging heerlijk – dat lag gewoon klaar, als braak land, daar werd je met open armen ontvangen. Die Stichting Amsterdam is ook wel aardig gelukt, voor die tijd. Die radiodingen zijn gelukt. Of ik hier in de faculteit luk weet ik niet, maar ik ben er totnutoe nog niet uitgeschopt.

Ik wil niks groots meer verwezenlijken. Nee, dat zou me te veel moeite zijn. En wat is iets groots? Als je één mens echt goed hebt kunnen helpen, is dat erg groots, vind ik. Dat is iets waar je nog vaak aan terug kunt denken.

Alles wat een mens kan genieten heb ik genoten: eer, en roem, en ellende, en dat ze erg op je schelden; fijne medewerkers, leuk werk – wat wil je nog meer? Een soort tweede Freud worden of zo?’

Publikaties

(met inbegrip van erende en voorlichtingsgeschriften)

- 1950
- 1 Samen met Sillevius Smitt, W.G., Von Recklinghausen's disease in identical twins. *Fol. Psych. Neur.*, 1950, 53, 408.
 - 2 Problemen rond de hedendaagse psychotherapie. *Kath. Artsenblad*, 1950, 29, 178.
- 1951
- 3 Samen met Sillevius Smitt, W.G., Sur deux cas de neurofibromatose medulo-cutané homoeomérique. *Acta Neurologica et Psychiatrica Belgica*, septembre 1951, 9.
- 1953
- 4 Enige psychisch-hygiënische aspecten van het kinderbeschermingswerk. *Mozaiek*, 1953, 4, 13 en 37.
 - 5 Over de plaats van de kinderpsychiatrie in de geestelijke gezondheidszorg. *Kath. Artsenblad*, 1953, 32, 185.
 - 6 De pauselijke rede over moderne psychotherapie. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1953, 8, 137.
 - 7 Samen met Vendrik, N.J.M., Geestelijke nood onder de universitaire jeugd. *Het Gemenebest*, 1953, 13, 308.
 - 8 Zielzorger en huwelijksproblematiek. In: *Zielzorg en moderne psychologie*. Uitg. Inst. Voorl. Zielzorg i.h. Aartsbisdom Utrecht, 1953.
 - 9 Gezinsvoogdij en geestelijke gezondheidszorg. *Mozaiek*, 1953, 4, 109 en 129.
 - 10 De taak van de bedrijfsgezondheidsdienst. *Kath. Gez. Zorg*, 1953, 22, 215.
 - 11 Homosexualiteit en zielzorg. *Ned. Kath. Stemmen*, 1953, 49, 283.
- 1954
- 12 In hoeverre is de werkwijze van de Kath. Bureaux voor Huwelijksaange-

- legenheden adekwaat aan de moeilijkheden der cliënten? *Kath. Artsenblad*, 1954, 33, 127.
- 13 Richtlijnen voor Kath. Med. Opvoedkundige Bureaux. *Kath. Gez. Zorg*, 1954, 23, 39.
- 14 De heropvoeding van het gezin na ontheffing of ontzetting der ouders uit de ouderlijke macht. *Mozaiek*, 1954, 5, 67 en 87.
- 1955
- 15 De ontwikkeling der Voor- en Nazorgdiensten in het kader der geestelijke volksgezondheid. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1955, 10, 53.
- 16 Bijzondere jeugdzorg en psychisch hygiënische preventie. *Het Gemenebest*, 1955, 15, 220.
- 17 De verbondenheid tussen ouders en kind, voorwaarde voor geestelijke gezondheid. *Dux*, 1955, 22, 181, en *De Koepel*, 1956, 10, 553.
- 18 Samen met Coenders, M.J.G.M., Hupperetz, E.J.M., De katholieke huwelijkschool te Amsterdam. *Dux*, 1955, 22, 285.
- 19 Vijfentwintig jaar Katholieke Centrale Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1955, 10, 117.
- 20 Menselijke verhoudingen en geestelijke gezondheid. In: Rutten (ed.), *Menselijke Verhoudingen*. Bussum, 1955.
- 21 Het priesterlijk celibaat. Enige psychisch hygiënische beschouwingen. *Ned. Kath. Stemmen*, 1955, 51, 320.
- 22 De katholieke opleidingen tot psychiatrisch maatschappelijke werkers in Nederland. *Bull. Kath. Belg. Ver. Geestel. Hyg.*, 1955, 3/4, 4.
- 23 *Zorgenkinderen*. Utrecht: Het Spectrum, 1955.
- 24 *Menselijke verhoudingen in het bedrijf*. Utrecht: Cultuurdienst Ned. KAB, 1955.
- 1956
- 25 Onze zorgen voor de zorgenkinderen. Rede herdenkingsbijeenkomst t.g.v. 50 jaar kindwetten te Tilburg. *Mozaiek*, 1956, 7, 2.
- 26 *Grondgedachten voor een reeks gesprekken met verloofden*, (samen met Ruygers, prof. dr. H., Dresen-Coenders, drs. H., Vendrik, N., Perquin, prof. dr. N.). Utrecht: Uitg. Kath. Vrouw. Jeugdwerk, 1956.
- 27 Geestelijke gezondheidszorg in onze tijd. *Meded. blad Limb. Groene Kruis*, 1956, 9, 9.
- 1957
- 28 Vijf jaar kath. Stichting voor Geestelijke Gezondheidszorg te A'dam. *Charitas Amsterdam*, 1957, 7/2, 1.

- 29 Menselijke verhoudingen tussen adoptief-ouders en kind. In: Rutten (ed.), *Menselijke Verhoudingen II*. Bussum, 1957.
- 30 M.O.B. en platteland. *Kath. Gezondheidszorg*, 1957, 26, 352.
- 1958
- 31 Positie en taak der sociaal psychiatrische diensten. *Ons Ziekenhuis*, 1958, 20, 15.
- 32 Een nieuw huis. *Kath. Gezondh. Zorg*, 1958, 27, 6.
- 33 M.O.B. en preventie. *Mbl. v. Geest. Volksgezondh.*, 1958, 13, 41.
- 1959
- 34 Enige gedachten over verloving en sexualiteit. *Dux*, 1959 26, 138.
- 35 *Geestelijke Gezondheidsleer en Geestelijke Gezondheidszorg*. Diss., Utrecht: Het Spectrum, 1959.
(Handelseditie onder de titel: *Geestelijke gezondheidszorg in Nederland*, Utrecht, 1961 (2e druk)).
- 36 *Psychiatrische aspecten van het kind in foro*. Verslag v.d. 18e conferentie v.h. Ant. Wilh. fonds, 31 oktober 1959, 22.
- 1960
- 37 *Mentaliteit en Voorlichting*. Brochure KCV. (samen met prof. Linschoten, prof. Oldendorff en prof. Ruygers). Utrecht, 1960.
- 38 Psychiatrische wetenschap en pedagogische praktijk. Verslag 17e Pedagogische week Tilburg (samen met prof. Strasser, prof. Chorus en dr. Ponsioen). *Ts. voor Opvoedkunde*, 1960 5: 4, 221.
- 39 De geestesgestoorde mens in sociaal perspectief. *Kath. Gezondheidszorg*, 1960, 9, 312.
- 40 *Samen Een*. Openbare les. Utrecht, 1960.
- 41 Geestelijke gezondheidszorg en het gezin in deze tijd. *Meded. blad. Limb. Groene Kruis*, 5 mei 1960, 13e jrg.
- 42 De arts en de geestelijke gezondheid. *Ned. Ts. voor Med. Studenten*, 1960, 6/7, 167.
- 43 Pornografie. 'HET', *blad van nu*, 1960, 19, 2, 604.
- 1961
- 44 Enige sociaal-psychologische beschouwingen over adoptie. *Maandsch. v. Kindergeneeskunde* 1961, XXVIII: 9, 314.
Later verschenen in bundel: *Voordrachten over kinderpsychiatrie*. Leiden, 1961.
- 45 *Voorwoord Homoseksualiteit*. Past. Cahier Nr. 3, Hilversum, 1961 (4 drukken).

- Spaanse editie: *Homosexualidad*. Buenos Aires: Carl Lohlé, 1968.
 Franse editie: *Homosexualité*. Paris: Mame, 1967.
 Italiaanse editie: *L'omosessualità*. Brescia: Queriniana, 1967.
- 46 De man als vader. *Opvoeding*, 1961, 10: 12, 309, en 1961 II: 1, 12.
 47 *Gehuwd en ongetrouwd* (met illustraties van Ted Schaap). Hilversum/Antwerpen: P. Brand, 1961 (10 drukken). Sterk gewijzigde 11de druk, 1967.
 Spaanse editie: *Casado y Soltero*. Buenos Aires: Carlos Lohlé, 1963.
 Engelse editie: *Married or single?* London: Chapman, 1964 (*Engeland*).
 Engelse editie: *Healthy attitudes towards love and sex*. New York: Kennedy & Sons, 1964. (USA).
 Duitse editie: *'Leben mit der Liebe'*. Mainz: Matthias Grünewald Verlag, 1969.
- 48 Misdaad-rechtspraak-straf. *Ruimte*, december 1961, 14.
 49 Enige aspecten betreffende de selectie van kweekschoolleerlingen. *Orgaan van de kweekschoolbond*, januari 1961.
 50 Het wereldjaar voor de Geestelijke Volksgezondheid. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1961, 7/8, 248.
 51 *Gehuwd en ongetrouwd, een viertal radiocauserieën over homoseksualiteit*. Uitg. COC, Amsterdam, 1961.
 52 t. v., Gezin en Jeugd. In: *Televisie, vraagstuk, waagstuk*. Assen, 1961, 59.
 53 De werkende gehuwde vrouw. *Volkscrant*, 16 juli 1961.
- 1962
- 54 Enige aspecten van reclassering en geestelijke gezondheidszorg. *Ts. Voor Strafrecht*, 1962, XII, 3, 127.
 55 *Samen leven in huwelijk en gezin*. Hilversum/Antwerpen: P. Brand, 1962 (2e druk).
 Spaanse editie: *Convivencia en el matrimonio y la familia*. Buenos Aires: Carlos Lohlé, 1966.
- 56 Radio en Televisie. In: KVC brochure nr. 22: *Massacommunicatie*. Utrecht, 1962.
 57 *Misdaad zonder straf?* Utrecht: Het Spectrum, 1962.
 58 De niet-aanwezige huisvrouw. Een samengesteld vraagstuk: Hoofdstuk I uit: *De niet-aanwezige huisvrouw*. Hilversum/Antwerpen: P. Brand, 1962.
 59 Homoseksualiteit. *Ts. v. d. Politie*, 1962, 24, 9, 265.
 60 Voorbereiding op het huwelijksleven. *Huisarts en Wetenschap*, 1962, 5, 10, 304.
 61 *Problemen rond de Afstand*. Verslag jaarvergadering F10M 1961. Den Haag, 1962.
 62 Psychisch hygiënische aspecten. (Hoofdstuk VII) in: *De Horstinklessen over het huwelijk*. Hilversum/Antwerpen: P. Brand, 1962.

- 63 Ten geleide. In: Köhn Behrens, Charl. (Nederlandse vertaling), *Problemen der hedendaagse erotiek*. Utrecht: Aula, 1962.
 64 Psychiatrische aspecten van seksuele afwijkingen en criminaliteit. In: *Seksuele Criminaliteit*. Assen, 1962.

1963

- 65 Arts en Voorlichting. *Medisch Contact*, 1963, 10, 5, 61.
 66 Prof. Rümke 70 jaar. *De Tijd-Maasbode*, 16 januari 1963.
 67 Geboortenregeling. *Huisarts en Wetenschap*, 1963, 6, 6, 177.
 68 Het kind en de adoptie. *Mbl. v. Geest. Volksgezondheid*, 1963, 18, 214.
 69 Mgr. Bekkers en de geboortenregeling. *Volkscrant*, 3 juni 1963.
 70 Gevangenen zonder vrouw. *De Nieuwe Linie*, 22 juni 1963.
 71 De nieuwe staatssecretaris, een kans voor de geestelijke gezondheidszorg. *De Nieuwe Linie*, 31 augustus 1963.
 72 Ten geleide. In: Bossard-Boll, J. (Nederlandse vertaling), *Het meisje dat je trouwt*. Amsterdam: Broekman & De Meris, 1963.
 73 Wereldprobleem nummer één: de bevolkingsgroei. *De Bazuin*, september 1963, 4.46 en 47.
 74 Voorwoord bij de Nederlandse uitgave. Rock, J., *Nu is het tijd* (orale anti-conceptie). Utrecht: Ambo, 1963.
 (Tevens afgedrukt in *Volkscrant*, 3 november 1963)
 75 Het studentenhuwelijk. *Sol Justitiae*, 24/25 april 1963, 18.
 76 (Samen met Haasse, Hella, Rood-de Boer, Dr., en Noordzij, Nel), De emancipatie is nog maar pas begonnen. *Symbiose*, 1963, 2: 1, 17.
 77 Planten zonder wortels (Inl. opening kinderboekenweek: De Brakke Grond, Amsterdam). *Dux*, 1963, 30: 5, 235.
 78 Op weg naar een zinvol vaderschap. *Huwelijk en gezin*, 1963, 29: 12, 33.
 79 Geboortenregeling. *Neerlandia pers*, oktober 1963.
 80 De evolutie in de huwelijksverhouding (3 artikelen). *De Nieuwe Linie*, november 1963. (Tevens verschenen in de Belgische Linie, december 1963.)
 81 Geboortenbeperking. *Spreekuur Thuis*, 1963, 6: 2, 114.
 82 Zijn kinderen voor een huwelijk belangrijk? *Weekblad van de Belgische gezinsbeweging*, 27 december 1963.

1964

- 83 Gedachten over seksuele omgangsvormen bij verloofden. *Dux*, 1964, XXI: 3, 127.
 84 De gehuwde student (2 artikelen). *De Nieuwe Linie*, april 1964.
 85 Voorwoord bij de vierde druk. Past. Cahier 3. *Homoseksualiteit*. Hilversum, 1964.

- 86 *Psychische hygiëne en strafrechtspraak*. Vergaderingsverslagen Psychiatrisch/Juridisch Gezelschap. Amsterdam, 1964.
- 87 De Bredase Koepelgevangenis. *De Nieuwe Linie*, 25 april 1964.
- 88 Homoseksualiteit. *De Nieuwe Linie*, 13 juli 1964.
- 89 Adoptie in Nederland. *Ned. Ts. v. Geneesk.*, 1964, 108, 44, 2133.
- 90 Vriendschap en liefde. *Kath. Artsenblad*, juli 1964.
- 91 Nogmaals 'Mensen van Morgen'. *De Nieuwe Linie*, 21 november 1964.
- 92 Methodes van geboortenregeling. *Huwelijk en Gezin*, 1964, 30, 9, 186.
- 93 Geboortenbeperking en bevolking. *G3*, 1964, 17: 12, 398.

1965

- 94 *Man en Vrouw, de relatie der seksen in een veranderde wereld*. Hilversum: P. Brand, 1965.
Spaanse editie: *Hombre y mujer*. Buenos Aires: Carlos Lohlé, 1968.
- 95 Enige gedachten over moderne gezondheidsvoorlichting en vorming. *Kath. Artsenblad*, 1965, 44, 1, 12.
- 96 Zielzorg en de nieuwe mens. In: *Kerk en universiteit*. Bilthoven: Nelissen, 1965.
- 97 Samen met Heymans, H., *De ongehuwde moeder en haar kind*. Hilversum: P. Brand, 1965.
- 98 Voorwoord. *Ontwikkeling en Ouderdom*, een symposium. Hilversum: P. Brand, 1965.
- 99 Neurotiserende factoren om het gezin. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1965, 20, 5, 147.
- 100 In de Woestijn van de Moraal. *Het Parool*, 16 juni 1965.
- 101 Voorwoord bij de Nederlandse vertaling. Robert e.a., *Geboortenregeling, een pleidooi voor openheid*. Hilversum: P. Brand, 1965.
- 102 Het Bevolkingsvraagstuk. In *de Waagschaal*, augustus 1965.
- 103 Homoseksualiteit. *Volkskrant*, 15 mei 1965.
- 104 De zielzorger en de seksuele voorlichting. *Documentatie Jeugdzorg Limburg*, 1965, IV, 39.
- 105 Homoseksualiteit. *Kath. Artsenblad*, oktober 1965.
- 106 De ontwikkeling van de man-vrouw verhouding in het huwelijk. In: *Het Huwelijk*. Groningen: Wolters, 1965.
- 107 Kinderen krijgen een zegen of een zorg? *Beatrijs*, 25 december 1965, 69.

1966

- 108 Geboortenregeling in Katholiek Nederland Anno 1965. *Mbl. Geest. Volksgez.*, 1966, 21: 1, 8.
- 109 De geestelijke gezondheidszorg in de Volksgezondheidsnota 1966. *Volkskrant*, 1 maart 1966.

- 110 Vorbereitung auf das Eheleben. In: *Ehekonflikte* (Schriftenreihe zur Theorie und Praxis der Mediz. Psychologie). Stuttgart: Hippokrates Verlag, 1966.
- 111 De gezondheidsnota, wat er nodig is om een gezond volk te zijn. *De Nieuwe Linie*, 12 februari 1966.
- 112 Het abortusvraagstuk weer aktueel. *Kath. Artsenblad*, 1966, 66: 4, 107.
- 113 Studentenstop. *Kath. Artsenblad.*, 1966, 66: 4, 96.
- 114 Is Caplan's Mental Health Consultation in Nederland toepasbaar? *Mbl. Geest. Volksgez.*, 1966, 21: 5, 186.
- 115 De mens in dichte pakking. *Volkskrant*, 18 juni 1966.
- 116 Overbevolking. *De Nieuwe Linie*, 2 juli 1966.
- 117 De veranderde man-vrouw verhouding. In: *Christendom & Wereld*. Roermond: J.J. Rome & Zn., 1966, 120 - 143.
Duitse editie: *Christentum in Spannungsfeld von Konfessionen Gesellschaft und Staaten*. Wien, Freiburg, Basel: Herder, 1968.
Italiaanse editie: *La chiesa provocata dal mondo queriniana*. Brescia, 1969.
- 118 Nieuwe ontwikkelingen in de geestelijke gezondheidszorg in Nederland. In: *Toekomstperspektieven van de geestelijke gezondheidszorg*. Brussel: Uitg. 'Hospitalia', 1966.
- 119 Homoseksualiteit en apartheid. *Vrij Nederland*, 1 oktober 1966.

1967

- 120 'Sociologie' *Kath. Artsenblad*, 1967, 67: 8, 231.
- 121 Verpleging en toekomst. *Ts. v. Ziekenverpleging*, 1967, 20: 9, 322.
- 122 Vrije tijd, nu en morgen. In: *Recreatie, Sport, Beweging*, Uitg. NSF, ANWB, 1967.
- 123 Veranderend Vrouwbeeld. In: *Vorming tot vrouw*. Utrecht: Spectrum, 1967.
- 124 Voorkomen is beter dan genezen, hoe blijven we in deze tijd geestelijk gezond? *Wij vrouwen*, maart 1967, 12 - 19.
- 125 Kanttekeningen bij: *Seksualiteit en Moraal*, (Rapport van de Britse Raad van Kerken). Polak van Gennep, 1967.
- 126 Over uitgevers, geiten en amateurs. *De Dukdalf*, 1967, 11: 7, 120.
- 127 De psychiatrische opleiding. *Ned. Ver. v. Psychiat. en Neurol. Mededelingenblad*, 1967, 2.
- 128 *Relatiebehandeling van seksuele en huwelijksproblemen*. Ned. Huisartsen Inst., 1967.
- 129 Prof. Buytendijk 80 jaar. *Vrij Nederland*, 6 mei 1967.
- 130 Enige problemen rond de geestelijke gezondheidszorg voor studenten. In: *Universiteit en Studenten Problemen*. Uitg. Nat. Fed. Geest. Volksgez., 1967.
- 131 Het veranderende vrouwbeeld in een veranderende wereld. *ter wereld*, 1967, 13: 4, 80.

1968

- 132 Afrekenen met de mythen over psychopaten. *Vrij Nederland*, 30 maart 1968.
- 133 Enige socio-psychisch-hygiënische aspecten van geboortenregeling. *Huisarts en Wetenschap*, 1968, 11: 4, 121.
- 134 Enige beschouwingen over het priesterlijk celibaat. In: *Feiten over uitgetreden priesters*. Hilversum/Maasdijk: P. Brand, 1968.
Engelse editie: *The priests who go*. London/Sydney: Sheed & Ward, 1969.
- 135 De geestelijke gezondheidszorg in ontwikkeling. *Voordrachtenreeks PID*, mei 1968, 39, 10e jaargang, 69 – 82.
- 136 Filmkeurders overbodig? *De Nieuwe Linie*, 17 augustus 1968.
- 137 Het wachten is op een vrouwelijk hooglied. Antwoord aan mevr. dr. Annie Romein-Verschoor. *Vrij Nederland*, 15 juni 1968.
- 138 Sociale aktie ten behoeve van de geestelijke volksgezondheid. *Gezondheidszorg*, 1968, 60: 8, 9.
- 139 Homoseksualiteit, een inleidende beschouwing. In: *Pastorale zorg voor homofielen*. Utrecht: Spectrum, 1968.
- 140 Voorwoord. In: Duyckaerts, prof. F., *Psychologie van de seksualiteit*. Brugge, Utrecht: Desclée De Brouwer, 1968.
- 141 Tengeleide. In: Sengers, W.J., *Gewoon hetzelfde*. Een visie op vragen rond de homofilie. Serie 'Samen mens zijn'. Hilversum: P. Brand, 1968.
- 142 Getemde procreatie in de ontwikkelingslanden. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1968, 23: 4, 145.
- 143 Studentenseksualiteit. *NRC*, 10 oktober 1968.
- 144 De student in het sociaal seksuologisch onderzoek. *Quod Novum*, 10 december 1968.

1969

- 145 *Sociale evolutie en psychiatrie*. Oratie. Hilversum, 1969. Tevens afgedrukt in: *Vrij Nederland*, mei 1969, Intermediair, 20 juni 1969.
- 146 Het rijpende huwelijk; over situatie en problemen van het huwelijk en gezin na tien, vijftien jaar. In: *Partners in het leven*. Brussel: D.A.P. Reinaert Uitg., 1969.
- 147 Geslachtsverkeer vóór het huwelijk: je moet de taal der liefde leren spreken. *Libelle*, 31 mei 1969.
- 148 Ten geleide (met Emde Boas C.v.). In: Kolle, O., *Het wonder van de liefde*. Amsterdam: Elsevier, 1969.
- 149 De student en de veranderde seksualiteit. In: *Problemen van studenten en probleemstudenten*. Studium Generale, Universitaire Pers Rotterdam, 1969. Tevens afgedrukt in *Intermediair*, 6e jaargang, 17, 1 mei 1970, en in *Nederlands Studentenblad*, 1, 1 april 1970.

- 150 Het algemeen ziekenhuis en de geestelijke gezondheidszorg. *T. v. Sociale Geneesk.*, 1969, 47: 1, 14.
- 151 (Samen met Ussel, J.v.), Seksuele revolutie? *Maandblad Oost-West*, Den Haag, november/december 1969, 400 – 403.
- 152 Ook de autoritaire arts moet verdwijnen. *Vrij Nederland*, 23 augustus 1969.

1970

- 153 Geestelijke volksgezondheid en psychotherapie. *Ned. T. Psychiatrie*, 1970, 12, 58.
- 154 Perspektieven en wensen in de sociale psychiatrie. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1970, 25, 248.
- 155 Echtscheiding; en de kinderen dan? *Ouders van Nu*, 1970.
- 156 Voorwoord. In: Ussel dr. J.M.W. van, *Afscheid van de seksualiteit*. Uitg. Boom – NVSH, 1970.
- 157 Voorwoord. In: Dekker, dr. E., *Psych-hygiënisch Onderzoek in Nederland*. Publ. nr. 1, Afd. Preventieve en Sociale Psychiatrie, MFR, Rotterdam, 1970.
- 158 Brief aan P. Brand. In: *Toekomst of traditie*. Ankeveen, 1970.

1971

- 159 De methadon onderhoudsbehandeling van heroïne verslaving. *Ned. T. v. Geneesk.*, 1971, 115: 7, 261.
- 160 Enige korte reflecties op het congres 'Te gek om los te lopen'. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1971, 26: 1, 16.
- 161 Nogmaals het 'Medisch model' in de psychiatrie. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1971, 26: 7/8, 311.
- 162 Dr. Meindert de Groot en de 'psychische verzieking' van het Nederlandse volk. *Medisch Contact*, 1971, 26, 34, 887.
- 163 Kritische psychiater Paul Lowinger: Amerikaanse medische opleiding in de greep van medisch industrieel kompleks. *Vrij Nederland*, 29 mei 1971.
- 164 Kruisinga heeft geen volksgezondheid beleid, alleen een drug beleid. *Vrij Nederland*, 17 april 1971.
- 165 Psychosociale ongezondheid in een urbane samenleving. *Ned. T. Geneeskunde*, 1971, 115, 1723 – 1730.
- 166 Column: Psychiatrie en kritiek. *De Nieuwe Linie*, 30 oktober 1971.
- 167 Sozialpsychiatrie in den Niederlanden. *Sozialpsychiatrische Informationen*, Hannover, Dezember 1971, 6, 49 – 119.

1972

- 168 Hebben studenten nog seksuele problemen? *Quod Novum*, 1 januari 1972, 5, 9, 3.

- 169 Gezondheid en Wonen. *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 1972, 50, 112 - 119.
Tijdschrift voor Architectuur en Beeldende Kunsten, 1972, 39, 5, 107 - 114.
- 170 Psychiatrie in sociaal perspectief. *T. v. Psychiatrie*, mei 1972, vol. 14, 165 - 173.
- 171 De 'Blueprint for survival' en het bevolkingsvraagstuk. *Intermediair*, 11 augustus 1972, vol. 8, 33, 1 - 3.
- 172 Een gistende psychiatrie, Hoofdstuk I. In: *Dat wordt me te gek* (Contact/De Nieuwe Linie) Ed.: Bruin, Ct. de. Amsterdam, 1972.
- 173 Bespreking: Thomas Szasz, De waan van de waanzin. *Vrij Nederland*, 19 augustus, 1972.
- 174 Huwen of 'hokken'. *Ouders van Nu*, juli 1972, 10, 70 - 72.
- 175 In search of new models in psychiatry. *Psychiatrica, Neurologica, Neurochirurgia*, 1972, vol. 75, 4, 251 - 259.
- 176 Vaders van Nu. *Ouders van Nu*, mei 1972, 8, 116 - 118.
- 177 Waarom willen we kinderen? *Ouders van Nu*, augustus 1972, 11, 73 - 74.
- 178 *De psychische gezondheidszorg in beweging*. Verslagen Symposia Universitaire Leergang Groningen 1971, 33 - 48.
- 179 De sociale wetenschappen laten verstek gaan bij het wonen. *Volkscrant*, 4 november 1972.
- 180 *Morgen Brengen*. Studies over maatschappelijke veranderingen en psychosociaal welzijn. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1972.
- 181 Ten Geleide. In: Kraft, dr. Th., *Overspanning*. Haarlem: Erven Bohn, 1972.
- 182 Een tijdsdokument inzake psychiatrie. *De Nieuwe Linie*, 29 november 1972.
- 1973
- 183 Commentaar bij: Paull, E., In het land der blinden, een martelgang door de psychiatrie. *Vrij Nederland*, 23 juni 1973.
- 184 Free Time and Leisure. *Studies in Comparative Local Government*, Genève, (IULA), 1973, vol. 7, 1, 5 - 15.
- 185 Ten geleide. In: Beusekom-Fretz, Gerard van, *De democratisering van het geluk*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1973.
- 186 Asklepios, de alomtslingerende. *De Gids*, 1973, 136: 9/10, 664 - 669.
- 187 Zonde om weg te gooien. *Vrij Nederland*, 24 november 1973, jrg. 39, 37.
- 1974
- 188 Voorwoord. In: Ussel, J.v., *Afscheid van de seksualiteit*. 3e herziene druk. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1974.
- 189 De psychiater als Perry Mason. *Vrij Nederland*, 20 april 1974, jrg. 35.
- 190 Psychosociale klachten in de eerste-lijns gezondheidszorg. Hoofdstuk 2 uit

- Dokter, H.J., e.a. (ed.), *Gezondheid en Gezondheidscentra*. Amsterdam: Erven Bohn, 1974.
- 191 Het proces der 'vermedisering', Hoofdstuk 9 uit Dokter, H.J., e.a. (ed.), *Gezondheid en Gezondheidscentra*. Amsterdam: Erven Bohn, 1974.
- 192 Kanker, 25 jaar kwf. *Vrij Nederland*, 30 november 1974.
- 193 Antipsychiatrie. *De Nieuwe Linie*, 20 december 1974.
- 194 Macht van artsen: goed uitgangspunt voor discussie. *De Nieuwe Linie*, 30 augustus 1974.
- 1975
- 195 Voorwoord in Nederlandse vertaling van Basaglia, F., e.a., *La maggioranza deviante: De uitgestotenen, gedachten uit de antipsychiatrie*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1975.
- 196 Psychosociale oncologie. *Ts. Soc. Geneesk.*, 1975, 53: 21, 674 - 676.
- 197 *Antipsychiatrie, een overzicht*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1975.
- 198 De antipsychiatrie is nog geen bedreiging voor 'de' psychiatrie. *De Nieuwe Linie*, 4 juni 1975.
- 198a *Psycho-sociaal oncologie team*. Verslag RRTI, PSP 1972 - 1975. Publikatie mei 1975 (br. 1126).
- 1976
- 199 Integrale Geneeskunde (na 20 jaar). *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1976, 31: 2, 64 - 72.
- 200 Psychiatrie in de lachspiegel. *Intermediair*, 1976, 12: 2, 13 - 17.
- 201 Sterven en Onderzoek. *Mndbl. Geest. Volksgez.*, 1976, 31: 2, 101 - 103.
- 202 Onopgesmukte episodes uit gekreukte levens. *De Nieuwe Linie*, 9 juni 1976.
- 203 (Samen met Suyker, Lucia), Psychosociale oncologie in de praktijk. *Ts. v. Ziekenverpleging*, 1976, 29: 11, 504 - 511.
- 204 Het verloren paradijs is niet met moderne wetenschap te heroveren. *De Nieuwe Linie*, 29 september 1976.
- 205 Grootse prestatie: L. Sinner's boek: Vijf jaar leven met kanker, een gesprek tot op de grens van leven en dood. *Algemeen Dagblad*, 28 december 1976.
- 1977
- 206 Ten geleide. In: Gijselen, Mark, *Een op honderd*, over homo-erotiek en zelfverwerkelijking. Den Haag/Rotterdam: Nijgh en Van Ditmar, 1977.
- 207 Voorwoord. In Ussel, J. van, *Afscheid van de seksualiteit*. 5de druk. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1977.

1978

- 208 De roes en het menselijk tekort. Alcoholisme als sociaal verschijnsel. *Ts. Soc. Geneeskunde*, 1978, 56, 218 – 225, 234.
- 209 Psychotherapie en ziektemodel. In: Cassee, A.P., Petrie, J.F., Sanders, C., *Psychotherapie en Mensvisie*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1978 (afscheidsbundel prof. dr. H. Wijngaarden).
- 210 *Antipsychiatrie, een overzicht*. Tweede herziene en uitgebreide druk. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1978.
- 211 Ontwikkelingen in de geestelijke gezondheidszorg. *De Nieuwe Linie*, 1978, 33, 41 en 42.
- 212 De geestelijke gezondheidszorg in beweging. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1978, 10, 653 – 663.
- 213 Psychische en sociale aspecten van kankerzorg. In: Trimbos K., (ed.), *Mensen met kanker*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1978, 15 – 88.
- 214 (Samen met Steenkamp, drs. W.), *Informatie aan kankerpatiënten, een overzicht*. Rotterdam: Uitg. IKR, 1978.

1979

- 215 Voorwoord. In: Nederlandse vertaling Scheff, Th., *Voor gek verklaard*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1979.
- 216 Ten geleide. In: Verdonk, Broos, *Stadsbuurten: de ene is de andere niet*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1979.
- 217 Herinneringen aan Jos van Ussel. In: Kruithof, J., en Geurts, I. (ed.), *De seksualiteit herzien, het werk van Jos van Ussel*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1979.
- 218 Alternatieve stromingen vanuit de psychiatrie. In: Batselier, S. de (ed.), *Passage 144, terug naar de baarmoeder*. Antwerpen: Soethoudt, 1979, 129 – 162.
- 219 Vermaatschappelijking in de geestelijke gezondheidszorg. In: Beugen, M. van (red.), *Hulpverleners in de eerste lijn*. Assen: Van Gorcum, 1979.
- 220 Hoe het MOB de boot miste. In: Vis, A. (ed.), *Mijn, jouw, haar, zijn, ons kindbeeld*. Den Haag: Uitg. NIK, 1979, 130 – 138.
- 221 Ronald Laing en zijn Philadelphia Association; een reisimpressie. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1979, 34: 12, 844 – 853.

1980

- 222 Ten geleide bij de Nederlandse vertaling. In: Raven, R.W. (ed.), *De stervende patiënt*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1980.
- 223 Preventie in de geestelijke gezondheidszorg. *T. Soc. Geneeskunde*, 1980, 58, 2, 244 – 251.
- 224 Ten geleide. In: Straver, dr. mr. Cees, *Jong zijn en contact zoeken, problemen en processen rond toenaderingssituaties*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1980.

- 225 Ten geleide. In: Bos, B. (ed.), *Samen en alleen; vertelboek over therapie*. Rotterdam: Kooyker, 1980.
- 226 In memoriam S.J.P. Dercksen, *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1980, 35: 8, 703 – 704.
- 227 De noodzaak van alternatieven in de hulpverlening aan psychisch gestoorde. In: Campenhout, M. van, Baets, F., *Strategie van de (pre)natale ervaring*. Antwerpen: Soethoudt, 1980, 15 – 28.
- 228 De ontwikkeling van intra- en extramurale alternatieven voor de psychiatrische inrichting. In: *Alternatieven voor het psychiatrisch ziekenhuis*. Gent: Nat.V. GGZ, 1980, 16 – 26.
- 229 Drugfree versus free drugs. *Readings Fifth World Conference Therap. Communities*. Noordwijkerhout, september 1980, 3 – 10.
- 229a Notities over psychiatrie en sociologie. *PS*, september 1980, 3, 1 – 17.
- 230 Alcoholisme, een riskante vorm van deviant gedrag. In: Querido, A., Roos, J. (ed.), *Controversen in de geneeskunde*. Utrecht: Wet. Uitg. Bunge, 1980, 60 – 71.
- 231 Psychiatrie en maatschappij. In: Mooy, A.W.M., Procee, H. (ed.), *Aspecten van de psychiatrie*. Baarn: Ambo boeken, 1980.
- 232 *De ombudsman in de psychiatrie. NcGv-reeks nr. 20*, Utrecht, 1980, 1 – 6.
- 233 Developments in intra-mural and extra-mural alternatives to the mental hospital. *World Hospitals*, 1980, XVI: 4, 22 – 25.

1981

- 234 Wat is antipsychiatrie? *Ts. v. Ziekenverpleging*, 1981, 34: 5, 227 – 232.
- 235 Jeugdwerkloosheid, een zaak voor de geestelijke gezondheidszorg? In: Schrameijer, F. (ed.), *Onbegonnen werk, jeugdwerkloosheid en geestelijke gezondheidszorg*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1981, Hoofdstuk 1, 11 – 32.
- 236 Het verwerken van kanker. *Ts. Kanker*, december 1981, 5: 4, 3 – 6.
- 237 Psychiatrie en Sociologie. *PS*, 1981, 3, 1 – 17. Inst. Preventieve en Sociale Psychiatrie, 1981.
- 238 Beschouwingen over democratische psychiatrie. *PS*, 1981, 7, 1 – 18.
- 239 Oriëntatiekursus sociale psychiatrie voor assistenten. *PS*, 1981, 8/9, 96 – 97.

1982

- 240 Enige opmerkingen over 'Delta moet dicht'. *PS*, januari 1982, 8/9, 31 – 33.
- 241 *Alcoholisme*. Verslag Boerhaave cursus 'Controversen in de Geneeskunde'. Leiden, 1982.
- 242 Alternatieve psychiatrie. In: Penen, E. (ed.), *Strategie van de kleinschaligheid*. Leuven: K. Univ., 1982, 20 – 24.

- 243 Antipsychiatrie, Avantpsychiatrie, 'Pysagity' en de kleinschaligheid. In: Penen, E. (ed.), *Strategie van de kleinschaligheid*. Leuven: K. Univ., 1982, 473 - 491.
- 244 Commentaar op Harrie Jansen: De Werkgroep Delta Dicht. *PS*, januari 1982, 8 - 9, 26 - 32.
- 245 Alternatieve psychiatrie. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1982, 37: 7/8, 786 - 799.
- 246 Waarheen met de psychiatrische inrichtingen? Over de-, re- en neo-institutionalisatie. In: Schrameyer, F. (ed.), *Modern ingericht*. NcGv-reeks nr. 52, Utrecht 1982, 7 - 30.
- 247 Moratorium voor psychiatriebouw nodig. *NRC Handelsblad*, 6 oktober 1982.
- 248 Voorwoord. In: *Jaarverslag Ned. Centr. Geest. Volksgez.* 1981, Utrecht, 1982.
- 248a Querido, erelid NVP, *Nieuws en mededelingen Ned. v. Psychiatrie*, december 1982, 2, 8, 30, 15 - 16.
- 1983
- 249 Gemeindenaele psychosociale Versorgung in der Gegenwart. In: Cramer, M., Giese, E. (eds.), e.a., *Gemeinde psychologische Perspektive der Klinische Psychologie und Psychotherapie*. Bd.IV. Tübingen: DGTV-Verlag, 1983, 9 - 19.
- 250 In memoriam prof. dr. A. Querido (1901 - 1983). *Mededelingen van Ned. Ver. v. Psychiatrie*, augustus 1983, 4, 34, 1 - 4.
- 251 De noodzaak voor een alternatief psychiatrie-beleid. In: *Tijdschrift voor Ziekenverpleging*, 1983, 36, 11, 331 - 335.
- 252 Enige problemen van en rond verslaving. In: *Verslaving en Samenleving*. Rotterdam: Uitg. Bouman Stichting, 1983, 1 - 9.
- 253 Sociale en preventieve psychiatrie. *PS*, september 1983, 15, 3 - 12.
- 254 Migratie en GGZ. In: *Migranten en geestelijke gezondheidszorg*. NcGv-reeks nr. 61, Utrecht, 1983, 1 e.v.
- 255 De geestelijke gezondheidszorg in ontwikkeling. 15 jaar later. *Ts. Psychiatrie*, 1983, 25, 83 - 101.
- 256 De toekomst van de sociale psychiatrie in de grote stad. In: *Verslag van een symposium, GG en GD*. Rotterdam, 1983, 5 - 9.
- 1984
- 257 Euthanasie in de medische praktijk. In: Stoeckart, R. (red.), *Euthanasie en hulp bij zelfdoding in de praktijk*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1984, 11 - 26.
- 258 Samen met Lepoole, J., Mary Zeldenrust-Noordanus (1928 - 1984). *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1984, 39: 3, 306 - 311. Ook in: *Gesprekken met Mary Zeldenrust*, Hoofdstuk I. Weesp: De Haan, 1984.
- 259 Levensbeschouwing en organisatie GGZ, een inleiding. In: Beauduin, D. (red.), *Ontzuidde zorg, ontzieldde zorg?* NcGv-reeks nr. 65, Utrecht, 1984, 64 - 69.
- 260 *Kliëntenbeweging en kritische psychiatrie*. Kongres-verslag 'Psychiatrie in werkelijkheid'. Amsterdam, 1984, 95 - 101.
- 261 Samen met Haes, Hanneke de, De psycholoog en de zorg voor kanker. *Psychologie en Maatschappij*, 1984, 8: 4, 529 - 544.
- 1985
- 262 Verleden en toekomst van de Sociale Psychiatrie. In: *Sociale Psychiatrie, een stand van zaken*. Gent: NVGG, 1985, 13 - 28.
- 263 Historische achtergronden van deinstitutionalisatie. In: Poel, E. van der, Romme, M., Trimbos, K., Wilk, H. van der, *Het psychiatrische ziekenhuis in discussie*. Verslag van de Actie Moratorium Nieuwbouw APZ'en. Amsterdam: Pandora, (ISBN 90-9000903-5), 7 - 15.
- 264 De eerstelijns psycholoog en de GGZ-nota. *Psychologie en Maatschappij*, 1985, 9: 1, 39 - 40.
- 265 Honderd jaar krankzinnigenwet, honderd jaar psychiatrie. In: Vijselaar, J. (ed.), *Honderd jaar krankzinnigheid, geschiedenis van de krankzinnigenwetgeving in Nederland*. NcGv-reeks, nr. 70. Utrecht, 1985, 5 - 10.
- 266 Geestelijke gezondheidszorg en beleid. Hoofdstuk I. In: Schrameijer, F. (ed.), *Nota bene* NcGv-reeks nr. 78. Utrecht, 3 - 9.
- 267 Sociale psychiatrie en universiteit, *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1985, 39: 9, 893 - 905.
- 1986
- 268 Inleiding. In: Gersons, B.P.R., *Acute Psychiatrie*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1986.
- 269 Waarden en gedrag: In: Beauduin, D. (ed.), *Andermans eigenbelang. Morele dilemma's in de geestelijke gezondheidszorg*. Utrecht: NcGv, 1986, 87 - 92.
- 270 Euthanasie en Dessault. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1986, 40: 11, 1170 - 1173.
- 271 Psychopathologie, deviantie en variantie. De psychiatrie als morale onderkenning. In: *GGZ bevrijdt niemand*. Verslag afscheidssymposium Dr. W. Sengers. Inst. Publ. IPSP nr. 73 (ISSN 0168-7077), 1986, 71 - 86.
- 1987
- 272 Psychiater en beleid: de moratoriumactie. *Mbl. v. Geest. Volksgez.*, 1987, 42: 2, 163 - 171.
- 273 Ten geleide. In: Grinten, T.E.D. van der, *De vorming van de ambulante geestelijke gezondheidszorg, een historisch beleidsonderzoek*. Baarn: Ambo, 1987.

- 274 RIAGG, vrucht van de jaren dertig. *GGGazet*, maart 1987, 14.
- 275 Geestelijke gezondheidszorg, spiegel van de maatschappij. Hoofdstuk I, in Vijselaar J., (ed.), *Ambulant in zicht. Geschiedenis van de ambulante geestelijke gezondheidszorg in Nederland*. NcGv-reeks nr. 116, Utrecht, 1987.